

قازاقىستان اولوسوداغي باشقانىن اۆلكه آدىنى دىيىشدىرمه اۆنه رىسى ايله ايليشكىن

قايناق: تريبون سايتى، تېرېز سىسى و يوردنت

علي رضا اردبيلي دن ايضاح: گونئي آذربايجان و آذربايجاندا كنار، توركلرين قورتولوش موجاديله سي و تورك ادبياتي، سون 25 ايلده اولجه شعر دن نثره كئچمك و سونرا نثرين مودرنلشمه سي ساحه سينده تجروبه لر و آختاريشلارلا زنگينلشميشدير. بو پراسئس دوام ائدير. واختيلا بؤيوك اوغورلار ايمضا آتات تهراندا ايكي تاريخي اهميتلي اورتوگرافي سئمينا راري كئچيريلميش، ادبي و سياسي نثر نمونه لري يارانير، مودرن تئرمينولوژي باخيمندان اولان بوشلوق دولدورماقدا قونشو تورك كولتور حوزه لري نين نائيليتلريندن يارارلانماق دوام ائدير، همين تورك حوزه لري نين تورك ديلى تله ويزيا وئرليشلي و پاپولر كولتور محصوللاري (فيلم و تله سريال لار) و يازيلي كىتاب و مطبوعاتى، تام گوجيله تاثيريني كوتله و آيدىنلاريميزا بوراخير. نئچه ايل اؤنجه **جناب ايواز طاها** و همكارلاري نين نشر ائنديكلري **"ياپراق"** قازنتي ديل عالمينده بو قاينار پراسئسلىرين ذيره سينده دورماقلا، گونئي آذربايجان و اوردان كناردا يارانماقدا و گليشمكده اولان يئني ادبي دالغانين گوجونو لياقتله نوماييش ائتيدري. سون ايللرين ادبي پراسئسلىرينه قم شهريندن تاثير بوراخان شخصليرين بيري ده **جناب سيد حيدر بيات** اولموشدور. همين قم شهرينده بويلا باشا چاتميش **جناب احمد هاشمي**، سون ايللرده درين-دولقون مقاله لريله سياسي ادبياتي ميوزي زنگيلشديميشديرسه، بو تورك ديلى مقالهي سيله، ديلميزده باش وئرمكده اولان **حاديته لرين** يۇنونو گؤستري. بو مقاله هم مضمون اعتباريله و هم اونون نثر كييفيتي و يداگوژيك ديري باخيمندان، ديقته لاييق بير اثردير. (ايضاحين سونو)

قازاقىستان اولوسوداغي باشقانىن اۆلكه آدىنى دىيىشدىرمه اۆنه رىسى ايله ايليشكىن
(درباره پيشنهاده رئيس جمهور قزاقستان براى تغيير نام اين کشور)

احمد هاشمي،

گنچدييميز گونلرده، نورسولطان نظربايف تورك دۇنياسىنى ياخيندان ايلگيله نديرن بير گيريشيمده بولوندى و اۆلكه سى نين آدينا ايليشكىن بير اۆنه رى اورتايا قويدو. اونون اۆنه رىسى بوندان عيبارتيدى: قازاقستان آديندان توركجه اولمايان "نستان" اكي قالديريليپ، اۆلكه نين يئنى آدى "قازاق" ياخود "قازاق ائلى" اولاراق دىيىشديريله ييلر.

سؤز گنچ اۆنه رى (پيشنهاده)، بو آچىدان بؤيوك بير اؤنم داشييير كي 1991 دن بو يانا، سوويتلر بيرليى نين ييخيلماسى ايله بيرليكده، توركىستان (اورتا آسيا) بۆلگه سينده بولونان اۆلكلرده، ياريم قالان يۇنئتليك- اولوس سؤرمجى (پروسه سى) يئنى بير ايومه (سرعت) قازاندى. ياخلاشق (تقريب) 100 ايله 150 ايل سؤرمه روس اگه منليبيندن (حاكميتى) قورتولان بو پارچالانميش تورك اولوسلارى، بيردهن بيره اؤزلىرىنى اؤزگور (آزاد) و باغيمسىز (مؤستەقىل) بير دورومدا بولدولار و اؤز تانيملاما و كيمليك سورونو ايله قارشى قارشىيا گلەرك، تله سيك بير بيچيمده توپارلانماغا چاليشديلار. نه وار كي، سياسى خريطه سينده ياراديلان بو يئنى وارلىق لار، آغير سووييت ميراثى و قالينتى لاريندان قالان روس ارده مسل (فرهنگى)، قاورامسال (مفهومی و معنایی)، تانيمسال (تعريفی) داياتما و اؤستونلوك (برتری) و هابئله ده ديل ايستيلاسى ايله اؤز اؤزه ايدىلر. بو آرادا، ان چوخ سورون (پرابلم) ياردن قونو (موضوع) لاردان بيرى ايسه، يئنى دوغولان تورك اۆلكه لرین آدى و تانيملالارى ايدى. اويسا كي، ايستالين دؤنهمينده "بؤل و يۇنئت" (divide and rule) يۇنئتمى (رويكرد) چرچمه سينده باتى توركىستان آدلانان بۆلگه، بير نئچه يئنى و ياپاي (مصنوعی) پارچايا بۆلونموش ايدى. بو ياپاي اۆلكه لرین هامميسى، تورك بوى (قبيله) لارينين -- يعنى توركمن، قازاق، قيرغيز، اوزبك، قازاقالپاق و تاتار -- آدينا فارس ديليندهن آليان "ستان" اكي اكلەرك قورولموشدو. بو ايريشديريجي (تفرقه انداز) و بۆلوشدوروجو سيياستين اولومسوز (منفی) سونوج لارى گؤنوموزه دك اؤزونو گؤستەرمكده دير. بو سورونا بير چؤزوم (راه حل) ايسه، بو آدلاردان قورتولماق و يۇنئتليك- اولوس سؤرمجينده توركلكوك قاورامينا آغيرلىق وئريلمەكن گنچر.

يۇنئتليك- اولوس و توركلكوك

اورتا چاغ (قرون وسطی) سونراسيندا، 1648 ايلينده باغلانان ونستفاليا آندلاشماسى (The Treaty of Westphalia) ايله بيرليكده، اولوسال چيلىق (میلليت چيلىك) دالغالارى اوروپا و اونون آرديندان، بؤتون اۆلكه لرى ائتكىسى آلتينا آلدى

كى يۈنەتلىك- اولوس (دۈلت- مىللەت) و يىنى و رسمى بىر دىلېن يارانماسى و حتا دىل آرىنماسى (پاكىزبانى) بو سۈرەجىن ان آچىق سونۇج (نتىجە) لارىندان بىر نۇچە سىدىر. بىر نۇچە عصىر (قەرن) سونرا اولسا دا، بو آخىم دان انتكى لە نە رك، تۈركىيە دە اۋرتۇركجەلشدىرمە و ايراندا آشىرى فارسچىلىق باشلاتىلدى. لاكىن بۇتون بونلار اولوركن اورتا آسيا و قافقاز (دوغو تۈركىستان) دا بولونان تۈرك اولوسلارى بو گلىشمەلردن يوخسون (محروم) قالدىلار و موسكوا مركزىتچى يۈنەتلىك بو قەرىنە دە يىتتىمەيە ركروسچو و اۋزوملەيىچى (آسىمىلە اندىچى) بىر سياست اىزلەدى (تەقىب انتدى). او اۋزدەن، يۈنەتلىك- اولوس سۈرەجى تۈرك اولوسوداغلاريندا اولغونلاشايلىمەدى. هر كسىن بىلدىيى كىمى چىن طرفىندىن سىنكىانگ آدلانان دوغو تۈركىستان دا، گۇنوموزە قدر ايشغال و سۇمورگە (استعمار) آلتىندا اولدوغو اۋچون عىنى سىخىنتىلار ابلە قاشى قارشىداير.

اۋرتۇركجەلشدىرمەك، اۈلكە و بىرىنى آدلارنى گۈزدەن گىچىرمەك

"اۋرتۇركجەلشدىرمە"، اىلك اولاراق "تەصفىيەچىلىك" آدىيلا عثمانلىنىن تەنظىمات دۈنەمىندە اورتايا قويولدى. اويىسا، بو سۈرەج آتاتۈركون قوردوغو اولوسوداقلى (جومهورىت) دۈنەمىندە داھا جىددى بىر شكىلدە سۈردۈرۈلدى (داوام انتدىرىلدى). هر بىر دىنەيم (تەجرۈبە) و سۈرەج كىمى، اۋرتۇركجەلشدىرمە دە يانلىش سز (خۇتاسىز) دەيىلدى و بو آخىم (جریان) بعضى آشىرى يۈنلەرى اويغولادىقدان سونرا، آشامالى (تەدرىجى) بىر بىچىمە گۈندەمدن چىخارىلدى.

ايندى ايسە، تۈركىيەدە، كىمىلرىنچە اۋرتۇركجەلشدىرمە دۈنەمى (فارسجا، عربچە و لاتىنچە سۈزجوكلىرى سىلىپ اونلار تۈركچە انش اتلام تاپماق) گىچىمىش دە قالان ياللىش بىر سۈرەج (پروسە) ايدى. اۋرتۇركجەلشدىرمە، بىر سۈرە اۋچون اويغولانان، يابانچى سۈزجوك (واژه) لرى، سۈزجوك (دىكشنرى) لردن سىلمەك و دىشلانماغى ھەقلەين بىر اسكى يۈنەتەمسايىلابىلر. اويىسا، گۇنوموزە يىنى قورولان تۈرك يۈنەتلىك لرى يىنە دە بنزر سۈرەجە احتىياجلارى وار. ان آرىندان اۈلكە و بىرىنى (فرد) آدلاريندا كىمى (بعضى) دۈزەلتەملەر بىر ضرورتدۇر. بو ضرورت اۈزەللىكە بعضى آلانلاردا چوخ جىددى بىر شكىلدە بىر گرگىسىنە (احتىياج) دۈنمۈشدۈر. نە وار كى اولوم-قاليم مسالەسىنە دۈنۈشەن سۈزجوكلر (كلە لر) اۋچون اۋرتۇركجەلشدىرمەك دن باشقا بىر سىچەنك يوخ. كىمى سۈزجوك لرى بىر اولوسون كىملىيىنى سىمگە لىيىنى اۋچون چوخ بۈيۈك بىر اۈنم و اھمىيەتە مالىك دىر. اۈرنەك اۋچون بو اۈلكەلر ايناكە نىن "اىستان" اكى، سۈى آدلارداكى ايسلاو اكلىرى، بىر بىرىنى و يا اۈلكە نىن كىملىيى كىمى آغىلاندىغى اۋچون دىئىشكىلىك سىراسىندا "اولمازسا اولماز" لاردان دىر. تۈركچە، اۈرەتكىن و تۈرەدن بىر دىل اولدوغوندان دولايى يىنى سۈزجوك و قاوراملارن دوغوشوندا بىر چىتىنلىك و انگل گۈرۈلمەيچىك.

ايسلاو و روس اكلىرىنىن تۈرك سۈى آدلاريندان قالدىرىلماسى

آرتىق تۈرك اولوسوجاقلارنىن باغىمسىزلىغى (اىستىقلالى) بىرىمى اىلى گىزىدە بوراخدى و يۈنەتلىك- اولوس سۈرەجىندە اۈنملى پايى اولان اۈلكە و بىرىنى (فرد) آدلاريندا دا دىيىشكىلىك زامانى چوخدان گلىپ چاتىپ و ايسلاو و روس قالىنتىلارى اولان (أف، إف، اۋا، اۋا، اينسكى و اينسكا) اك لرىنىن سۈى آدلاردان قالدىرىلماسى اۋچون آدىملارن آتلىماسىنا ھىچ بىر انگل (مانع) يوخ. نۇچە ابل اۈنچە، تاجىكىستان اولوسوداغى باشقانى "أف" اكىنى سۈى آدىندان سىلىپ آدىنى "اىماملى رحمان" اولاراق دىيىشدىردى و تاجىك يوردداشلاريندان (وطنداش) دا عىنى دىيىشكىلىپى پايماغا تشويق انتدى. بالتىك اۈلكەلرىندە دە ايسلاو اكلىرى رسمن ياساقلاندى. بو گىرىشىم (ايقدام)، تۈرك اولوسوجاقلارى اۋچون بىر اۈرنەك اولوشدورايىلر. اورتا آسيا و قافقازدا ياشايان تۈركلر، داھا اۈنچە قوللاننىشدا (كاربرد) اولان و تارىخدە اۈرنەكلرىنە راست گلىنە بىلن {باي، بى، لى، بىلى و اوغلو} كىمى بىر چوخ سۈى آدلارينا ياراشان اكلىر وار. بو دىيىشكىلىك، تۈركلۈك اۈزەرىنە باسماق و آدلاردان قايناقلانان هر چىشىد سۈە اىستىفادە، چارىيەت (تەحرىف) و آشاغىلاما (تەقىر) نىن اۈنۈنە گىچىمەك اۋچون بۈيۈك بىر ضرورتدۇر. بو باغلامدا، ان چارىيەجى اۈرنەك، آذرى و آذربايجان قاوراملارى دىر كى ايرانىن چاغداش (مەعاصىر) دۈنمىندە، اونون تانىملا (تەرىف) و يوروملا (تەفسىر) سىندا چوخلو سۈە اىستىفادە لرى اولونوب. آشاغىداكى جەدول، اىماملى رحماننىن گىرىشىمىندىن اسىنلەنرك (اىلھام آلىناراق) سۈى آدلاردا دىيىشكىلىكلر اۋچون اۈنەرىلر گىزىرىلپ:

تۈرك باشقانلارن اىندىكى سۈى آدلارى	سۈى آدلاردا اويغون دىيىشكىلىكلر اۋچون اۈنەرىلر
آزربايجان: ايلھام علف	ايلھام على- ايلھام على لى- ايلھام على اوغلو- ايلھام على بى لى/باي لى
قازاق: نورسولطان نظربايف	نورسولطان نظربايف- نورسولطان نظربايف لى- نورسولطان نظربايف اوغلو

تۈركمن: قوربان قولى بردى موхамمدوف	قوربان قولى بردى موхамمدىلى- قوربان قولى بردى موхамمد اوغلو- قوربان قولى بردى موхамمد بى/ باى
قىرغىز: آلامازىنك آتامبايف	آلامازىنك آتامباي- آلامازىنك آتامبايلى- آلامازىنك آتامباي اوغلو
اۋزىك: ايسلام كرىوف	ايسلام كرىم- ايسلام كرىملى- ايسلام كرىم اوغلو- ايسلام كرىم باى/بى
قاراقالپاق: موسا ارنيازوف	موسا ارنياز- موسا ارنياز اوغلو- موسا ارنيازباي- موسا ارنياز باى لى

تۈركلۈك اۈزەرىنە وورغو (تاكىد)

بىر باشقا ياپىلماسى گرەكن دىيىشلىك دە، تۈرك سۆزجۈيۈن بۇتون تۈرك اولوسوداقلارينا اكلەمك دىر. نۇجە كى سورىە، مىسىر، عىراق، لىبىيا، سەودى عربىستان و بىر چوخ عرب اۈلكەسىندە **عربلىك** اۈزەرىنە وورغولاماق اۈچۈن "عرب" سۆزجۈيۈ دە اۈلكە آدىنا آرتىرلىپ؛ بىزىر شىكىلدە دە تۈرك اولوسوداقلارى بو سۆزجۈيۈ اكلە يە بىلەرلر. اۈرنەك اۈچۈن، قازاق اولوسوداغي (رسپوبلىكاسى) بىئرىنە قازاق تۈرك اولوسوداغي (ulusodağı) {قارسجا قارشىلىغى: جەمهورى ترك قازاق} قوللانىلابلر. اشاغىداكى جەدول دە گۇردىوموز كىمى، اورتاق (مىشترك) تۈرك صىقىتى، بو اولوسوداقلار آراسىندا بىرلەشىدىرىجى و پكىشىدىرىجى بىر رول اويناىابلر.

ايندىكى تۈرك اۈلكە لرین آدلارى	تۈرك وارلىقلارينا اويغون و اونلار پاراشان باشلىقلار
قازاقستان جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	قازاق تۈرك اولوسوداغي
قىرغىزستان جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	قىرغىز تۈرك اولوسوداغي
اۈزبىكىستان جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	اۈزبىك تۈرك اولوسوداغي
قوزنى آذربايجان جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	قوزنى آذربايجان تۈرك اولوسوداغي
قاراقالپاق اۈزرك جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	قاراقالپاق اۈزەرك تۈرك اولوسوداغي
تۈركىيە جومهورىتى	تۈركىيە اولوسوداغي
آلتاي اۈزەرك جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	آلتاي اۈزەرك تۈرك اولوسوداغي
تاتارىستان اۈزەرك جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	تاتار اۈزەرك تۈرك اولوسوداغي
ناخچىوان اۈزەرك جومهورىتى/ رسپوبلىكاسى	ناخچىوان اۈزەرك تۈرك اولوسوداغي

حىياتى اۈنم داشيان سۆزجۈكلر:

حىياتى اۈنمە مالىك اولان و اشانلاملى (معادل) قارشىلىقلارى چوخ گرەكن سۆزجۈكلرىن بىر نۇجە سى بولاردىر كە اونلار وار اولان يادا اۈنرىلە ن قارشىلىقلارى دا بورادا قئىد اولونوب:

حىياتى اۈنمە يە (مالىك) اولان سۆزجۈكلر	وار اولان يادا اۈنرىلە ن اشانلاملى (معادل) قارشىلىقلار
ستان: قازاق + ستان	اوا/وبا/ يورد/اىل/اىلى: قازاق اىلى، قازاق يوردو، قازاق اوا
	Ova/ oba/ yurdu/ el/ eli: Qazaq Eli, Qazaq Yurd, Qazaq Oba,
جومهورىت	اولوسوداغي/ Ulusodağı

جۇمھۇر باشقانى	اولوسوداڭى Başkanı/ Başkanı	باشقانى/باشچىسى Ulusodağı
دۆلەت	يۈنەتلىك Yönətlik	
مىللەت	اولوس Ulus	
پايتاھت	باشكەند Başkənd	
دېموكراتىك	اوبىباشلىق / اولوسباشلىق Ulusbaşlıq/ Oybaşlıq	
دېموكراسى	اوبىباش / اولوسباش Ulusbaş / Oybaş	
رەفراندوم	اولوس سورۇ Ulus soru	
دېموكراتىك قىرغىز تۈرك جۇمھۇرىيىتى	اولوسباشلىق قىرغىز تۈرك اولوسوداڭى Ulusbaşlıq Qırğız Türk ulusodağı	

طېبىي كى يوخارى دا مطرح اولانلار بىر فېكىر اورتايا قويماق دان عىبارت دىر و ھەرھانسى بىر بېلىمىل (علمى) و ايشلەمىل (كاربرد) نىتەلىك داشۇمايىلر. اوبىسا، بو دۇشونجه (اۆلكە آدى و دىلىلگىسى دىيشىكلىيى و سۆزجوک تۈرەدمک)، بىر بىيىن فېرتىناسى تەلمىننن آتېلىشى اۋچون بىر اىلک آدېم سايىلايىلر.

نۇجە كى ايرلاندا، وئلز، باسك، كاتالان و اونلار جا دىل، اونلار ين اىلگىلى آيدىنلار ي طرفىندىن دىرېلتىلىپ بو دىللىر ين اۋلومو آسغىيا آلېندى ايسە؛ نۇجە كى ايسر ائىل ين آيدىنلار ي گۇنوموزدە بېدېش دىلېندىن (عېبرانىجە ايلە آلمانجا قارىشىمى) فايدالانار قىدىم تۈورات و باشقا قوتسال (مقدس) كىتاب لارى تەل توتار اق بېرمىنجى عصىردە بىنى دن عېبرانىجە نى جانلاندېر دىلار ايسە؛ نۇجە كى قوزنى اوروپا و سۇند دە عىراقلى و تۈركىيە لى كۇرد دىياسپوراسى، چاغلاش كۇردجە و اۈزە لىكە دە معيار لهجە يعنى كىرمانجى دىلېنى قاپساملى (جامع) بىر بېچىمدە و بىرچوخ قاورام و نىسنە (زاد/شى) اۋچون بىر ائش آنلاملى سۆزجوک ياراتدىلار و ھابىلە دە كۇردجە دىل بېلگىسىنى (گرامر) درلەيىلر ايسە؛ نۇجە كى آفريقادا بىزلى دىللەر اۈز بىزىنى تاپماقدادىرسا؛ بىزىم گۇننىلى آيدىنلار دا بۇتون بو اۋرنىك لردن درس آلايىلرلر. بورادا، ان بۇيوك گۇرمو گوننى آذربايجانلى تۈرك آيدىنلار دۇشور. اونلار، بىر دىل دىئورېمى و اردمىل رۇنئىسانس گنرچك لىشدىرە بىلر و بۇتون باسغىلار باخمايلاق، تۈرك دىلېننن گلەجىيىنى ايستەدىكلرى بېچىمدە شكىللەندىر بىلرلر.

يازارين شخسى وئىلاڭى: <http://ahmaddhashemi.blogspot.com.tr>

<http://ahmaddhashemi.blogspot.com/2014/03/blog-post.html>

<http://www.tribun.com/ana-dili/1731-2014-02-13-21-56-31>

http://www.yurd.net/page.php?id_contents=0000002552